

БАЗИЛИКАТА “ГЕБЕ КЛИСЕ” И ВЪПРОСЪТ ЗА ВРЪЗКИТЕ МЕЖДУ БЪЛГАРИЯ И РИМ В КРАЯ НА IX ВЕК

Павел Георгиев (Шумен)

Развитието на църковното строителство след покръстването е отбелязано с няколко възлови паметника, които макар и да не са осветлени пряко от писмени източници, очертават с уникалната си архитектура и позиция в структурата на столичните центрове, важни етапи или събития в нашата културна и политическа история.

Такъв паметник, наред с Дворцовите базилики на двете столици и Голямата базилика в Плиска, е базиликата "Гебе клисе" във Велики Преслав. В досегашните проучвания тя не е привличала погледа на изследователите от тази гледна точка. Оценявани са само отделни черти на нейната архитектура и декорация. Значимостта ѝ е изтъквана от гледна точка на нейния необичайно солиден градеж, големи размери и характерно място в столица Преслав (обр. 1). Има още едно основание тя да спира вниманието на изследователите: намереният в нейните руини уникален латиноезичен надпис.

Както отбелязва още К. Шкорпил, със своето положение спрямо вътрешната крепост на столицата, “Гебе клисе” е аналог на Голямата базилика в Плиска¹. Специфичната ѝ топография и архитектурни данни свидетелстват, че е издигната “по римски образец”, най-вероятно с идеята да изпълнява функциите на архиепископска катедрала². Проучванията на К. Шкорпил и В. Иванова³, а също и нашите сондажи⁴, не сочат данни за наличие на голям архитектурен ансамбъл около нея. Архиепископската, респективно патриаршеска, резиденция на Преслав се търси с различна степен на сигурност край Кръглата църква, при църквата в т.нар. Чупка, а напоследък и в рамките на Дворцовия комплекс⁵. Единствено големината и солидният градеж от дялани квадрати и хоросан, който Н. Мавродинов сравни с този в източната сграда от

¹ *Шкорпил, К.* Преслав. - ИВАД, III, 1910, с. 122-125; Паметници от столица Преслав.- В: България 1000 години. С., 1930, 195-197, табл. XIV, XLIX.

² *Георгиев, П.* Богоспасеният град Преслав.- В: 1100 години Велики Преслав, 1. Шумен, 1995, с. 89.

³ *Иванова, В.* Проучвания на църквата Гебе клисе. - ГНМ, V, 1926-1931, 229-232.

⁴ Непубликувани резултати от студентска експедиция на Шуменския университет под ръководството на П. Георгиев и Я. Димитров.

⁵ *Овчаров, Д., Ж. Аладжов, Н. Овчаров.* Големият царски дворец във Велики Преслав, I: Преславската патриаршия през X век. С., 1991, с. 116 и сл. със цит. там мнения. Вж. нашата рецензия в: Археология, 1993, 4, 62-64.

Двореца⁶, говорят, че храмът е изпълнявал важна роля в дворцово-църковния церемониал. С размерите си: над 31 м дължина и близо 20 м ширина “Гебе клисе” е сравнима с най-представителните и най-ранни църкви в Преслав: в м. ”Черешето”⁷, м. ”Сакалова могила”⁸, в м. ”Стамбол йолу”⁹ и преди всичко със самата Дворцова базилика¹⁰. С тях тя оформя единна в типологическо отношение група строежи. Датировките им остават във втората половина на IX в. Досега са предприемани само опити за по-диференцирано разглеждане от морфологична или историческа гледна точка. Преди около 15 години изказахме съображения за отнасяне на крайградските базилики при Сакалова могила и при Стамбол йолу в периода непосредствено след покръстването през 864 г. въз основа на това, че имат солиден стилобат за олтарна преграда, какъвто наследява още през 864 г. от езическия храм Дворцовата базилика в Плиска¹¹. Наличието на стилобат между наоса и олтара в църквата в Черешето и особено в тази при Хан Крум¹², подсеща за разширяване на горната граница за тази особеност до към края на IX в. Трябва да признаем, че с изключение може би само на Дворцовата базилика, ние не притежаваме солидни основания да датираме преславските базилики непосредствено след покръстването.

За датата на “Гебе клисе” са изказани две становища. Първите ѝ изследователи: К. Шкорпил и В. Иванова я оставят във втората половина на IX в., а Н. Мавродинов и Кр. Миятев са склонни да я свържат със строителството при Симеон. Напоследък беше изказано мнението, че тя е паметник на църковното строителство от годините на латинската мисия в България между 866 и 870¹³. Единственото основание за тази датировка е намерения в нейния олтар латински надпис. К. Шкорпил го

⁶ *Мавродинов, Н.* Старобългарското изкуство, I. С., 1959, с. 165, обр. 165; *Миятев, Кр.* Архитектурата в средновековна България. С., 1965, с. 92, обр. 85.

⁷ *Бояджиев, Ст.* Ново тълкуване на раннобългарския манастир в м. Черешето във Велики Преслав. - В: Преславска книжовна школа, 5 : Изследвания в чест на проф. Т. Тотев). С., 2001, 76-86.

⁸ *Тотев, Т.* Базиликата при Сакалова могила. - В: Преслав, 2. С., 1976, 38-59.

⁹ Публикация на Т. Тотев във: *Byzantinobulgaria*, X, 2002 (под печат).

¹⁰ *Овчаров, Д. Ж. Аладжов, Н. Овчаров.* Цит. съч., с. 13 и сл., план III.

¹¹ *Георгиев, П.* Дворцовата църква в Плиска и църковното строителство след покръстването. - *Векове*, 1985, 3, 60-61; *Церковное строителство в Болгарии во второй половине IX века.* - В: Труды Пятого конгресса славянской археологии, III, 2а. М., 1987, 70-71.

¹² *Антонова, В., Д. Владимирова, П. Петрова.* Нови археологически разкопки при с. Хан Крум, Шуменско. - В: *Годишник на музеите от северна България*, 7, 1982, 65-77.

¹³ *Овчаров, Д. И. съавт.* Цит. съч., с. 116.

обяви за надгробен, а Вс. Николаев за “лапидарна дарителна грамота”¹⁴. След специалното изследване на Иван Дуйчев той се приема за надпис за осветяване на храм¹⁵. Запазен само върху лявата част на мраморна плоча, текстът му е възстановен така: “По времето на понтификата на блаженопочившия папа Николай I, в десетата година, в името на всемогъщия Бог, се освети тази църква в присъствието на княза на българите Борис със целия негов клир и народ”. Трябва да се подчертае, че името на папа Николай (858-867) е изцяло погълнено, както и повечето от думите. Изобщо, възстановката е основана на историческите данни за българо-латински църковни връзки от 866-870 г.

Свързането на надписа със събития от 866-867 г. среща сериозни затруднения. Първо, защото надписът не е датиран, а палеографските му особености не предлагат основания за по-тясна датировка¹⁶. Второ, запазеното от текста е малко и са възможни по-обосновани реконструкции. Нищо не пречи например, вместо името на папа Николай да бъде възстановено това на Адриан II (867-872), в първата половина на чийто понтификат латиноезичното духовенство е все още в България.

Още по-категорично против датировка на надписа в 60-те години на IX в. свидетелства архитектурата на базиликата. Нищо в нейния план, архитектурни форми и конструктивни белези не подсказва, че тя може да бъде причислена към строежите от времето на латинската мисия 866-870г. Сигурни белези на това строителство виждаме в плановете на Дворцовата (II период), Голямата (в основи) и някои от еднотипните базилики в Плиска, които оформят там *urbs sacra* според литургичните обряди в Западната църква¹⁷. Издигането на представителен катедрален храм с претенции за епископско седалище извън чертите на Преслав през 60-те години на IX в. е малко вероятно, предвид на това, че столица и главен център на духовно-религиозния живот е Плиска: отначало при Дворцовата, а след това при Голямата базилика¹⁸. Най-сериозният

¹⁴ **Nikolaev, V.** Une chartre lapidaire bulgare du IX-e siècle en langue latine. - ИАИ, XVII, 1950, 132-145, fig. 83.

¹⁵ **Dujcev, I.** Testimonianza epigrafica della missione di Formoso, vescovo di Porto, in Bulgaria (a. 866/7). - *Medioevo Bizantino-slavo*, I. Roma, 1965, 183-195. (вж addenda на с. 551).

¹⁶ **Ibidem**, p. 4, n. 2.

¹⁷ **Георгиев, П.** Церковное..., 68-69; Християнските храмове в Плиска – топография и функция. - В: Християнската идея в историята и културата на Европа. Варна, 2000. С., 2001 (под печат).

¹⁸ **Георгиев, П.** За първоначалното седалище на българската архиепископия. - В: Средновековна България и Черноморието. Варна, 1982, 67-77; **Георгиев, П., Ст.**

аргумент против датирването на “Гебе клисе” в 60-те или 70-те години на IX в. е нейният градеж и особено употребата на подпокривни корнизи. Те не са характерни за църковното строителство от столичния период на Плиска, но са типични за преславската църковна и дворцова архитектура. Комплексният анализ на наличните данни за хронологията на изграждане на преславската базилика насочват построяването ѝ не по-рано от 80-те години на IX в., когато реално започва издигането на новата столица. Тогава именно в околностите на “аула” Преслав се залагат големи и общо взето еднотипни базилики, които носят плано-композиционните и метрични особености на най-ранната по дефиниция базилика в неговия Център. Оразмеряването на дължините им според “стофутовата” мярка и особено използването при цялостното проектиране на византийска, вместо римска стъпка, както е в Голямата и донякъде в Дворцовата базилика в Плиска, е обективен показател за “неримски” похвати в изграждането на преславските базилики. В тях се наблюдават и особености, които могат да се свържат с влияния от западната църковна архитектура. Това дава основания да се отстоява, че мястото на латинския надпис в “Гебе клисе” е първично и той трябва да продължи да се схваща като автентичен документ за връзки на “раннопреславското” църковно строителство с диоцеза на папския Рим.

В плана на “Гебе клисе” това най-напред са масивните пиластри, оформящи дълбоки портали пред трите входа към нартекса. Западният от тях е с размери: 6,95 x 3,45 м и макар и незатворен от запад, се доближава до пропиците-кули пред Дворцовата и пред Голямата базилика в Плиска, където те са една от “западните” черти в църковната архитектура у нас непосредствено след 866 г.¹⁹ Страничните портали в Гебе клисе имат за близък паралел тези в Дворцовата базилика в Преслав, където те са не само при нартекса, но и отстрани на наоса. Не е изключено подобни двойки пиластри да има и при входовете от север и юг на наоса в “Гебе клисе”. С тях аналогията с Дворцовата базилика би била още по-пълна. Цялостно редуване на масивни пиластри по надлъжните фасади виждаме и в манастирската църква при Равна, където тяхното степенуване по големина наподобява системата от лизени в Голямата базилика в Плиска²⁰. Датировката на църквата от

Витлянов. Архиепископията-манастир в Плиска. С., 2001, с. 192 и сл.; **Георгиев, П.** Християнските храмове...

¹⁹ **Георгиев, П.** Дворцовата..., 58-59, бел. 40 и 41; Атриумът на Голямата базилика в Плиска. - МПК, 1982, 3-4, 54-62.

²⁰ **Георгиев, П.** Манастирската църква при с. Равна, Провадийско. - ИНМВ, 21(36), 1985, 71-98; **Georgiev, P.** La signification historique et architecturale de l'église près de

Равна най-късно в 90-те години на IX в. (897/8 г. според нас)²¹ е важен ориентир за горната граница на дълбокото членение на храмовите фасади у нас. То е характерно за адриатическото крайбрежие, т.е. в свързания трайно с Рим диоцез на Аквилейския патриархат²².

Портали между пиластри у нас виждаме още в изградената преди 907 г. Кръгла (Златна) църква в Преслав. Там те са пристроени и следва да ги датираме след първото десетилетия на X в. Тук те са само редуциран образ на порталите от “Гебе клисе”, както те, от своя страна, са отглас от цялостното членение по фасадите при Дворцовата базилика в Преслав или на храма при Равна. Пропилеят от запад и порталите от страни на притвора в “Гебе клисе” са добавени към нейния корпус, под въздействие на една възстановена западна практика и по всяка вероятност, както там, така и в Кръглата църква, са оформяли рамката на стълбища или подиуми, както е обичайно за храмовете на Рим още от античността. Така че при всички случаи те трябва да се схващат като архитектурен елемент, който е подчертавал по ефектен начин подходите към храмовете.

Следващият важен морфологичен белег в архитектурата на “Гебе клисе” е напречният стилобат в централния ѝ кораб. Той показва наличието на емпория пред нартекса. Това е особеност, която сближава разглеждания строеж с извънградската базилика Сакалова могила, както и тази в Черешето. В църквите от Плиска, Дворцовата базилика в Преслав, както и тези при Хан Крум или Равна, подобен стилобат липсва и това води към заключението, че появата му в ранните базилики от Преслав следва да се постави доста след покръстването, но преди 898 г. От функционална гледна точка този тип емпория е различен от тези в катедралите на Плиска, Преслав, Преспа и Охрид. Там той произлиза от старохристиянската “П”-образна катехумения, заемаща етаж над притвора и страничните кораби, предназначена някога за оглашените или жените²³. Съкращаването на галерийното пространство е характерна

Ravna. - In: La culture et l'art dans les terres bulgares VI-e – XVII-e siècles (=ИАИ, XXXVIII). S., 1994, 45-58.

²¹ **Георгиев, П.** Хронологически проучвания върху датирания надпис от Равна. - В: Изследвания в чест на проф. Д. Ангелов. С., 1994, 273-280.

²² **Овчаров, Д., Ж. Аладжов, Н. Овчаров.** Цит. съч., 19-20. Срв. още примери у: **Sonje, A.** Bizant i crkveno graditeljstvo u Istri. Rjeka, 1981, p. 182., sl. 198, 199. За посредничеството на раздробения след началото на VII в. Аквилейски патриархат при сближаването на България с Рим след 866 г. вж. **Smiadovski, T.** The Latin Mission in Bulgaria in 866-870. - Palaeobulgarica, 1978, 1, 39-55; 2, 39-51.

²³ **Mathews, T. K.** The Early Churches of Constantinople. Architecture and Liturgie. The Pennsylvania State University and London, 1971, 108-109, 119, 128, 133.

тенденция за ранното средновековие. При преславските базилики обаче емпорията в централния кораб изглежда като анекс към “П”-образния галериен етаж. В “Гебе клисе” за последния свидетелстват необичайно дебелите основи на надлъжните стени и стилобатите. Появата на допълнителна емпорийна площ срещу олтара, изисква обяснение. В западното църковно строителство аналогична е позицията на т.нар. westwerk, който изпълнява ролята на трибуна с трон за владетеля²⁴. “Вестверк” от “каролингски” тип в българската църковна архитектура е отбелязан над притвора на Кръглата църква и там той изглежда резултат от пряко западно влияние²⁵. Следователно и в това отношение “Гебе клисе” приема отделни западни черти, запазвайки като цяло ранновизантийската традиция в църковната архитектура на Балканите от IX-XI в.²⁶ Подобен синкретизъм се наблюдава и в самия Рим, където още във втората половина на VIII и първата половина на IX в. се формира т. нар. Near Eastern basilica²⁷. Характерни за нея са триделен олтар, галерии, портали със стълбища и др. Под влияние на “Каролингския Ренесанс” в Западна Европа се заражда предроманска архитектура от IX-X в., с които нашите паметници имат значими сходства²⁸.

В заключение на анализа на по-главните особености в архитектурата на “Гебе клисе” трябва да изтъкнем, че западните белези в нея, както и в цялата група паметници, с която тя проявява близост, имат “вторичен” характер, наслагвайки се към оформящото своя облик базиликално строителство у нас. В този смисъл те са нещо различно от доказаните примери на копиране на планове и форми на “латинското” строителство от периода 866-869г. С други думи западните черти в архитектурата на Гебе клисе и останалите големи базилики и ротондата в Преслав, както и църквата в Равна, са резултат по-скоро от ограничено влияние, отколкото на масирана религиозна и културна инвазия, както е

²⁴ Cf. *Curcic, SI*. Some palatine aspects of capella Palatina in Palermo. - DOP, 41, 1987, p. 140 sqq., fig. 1.

²⁵ *Ходинот, Р.* Западни влияния върху Кръглата църква в Преслав. - Археология, 1968, 1, с. 20 и сл.; *Смядовски, Т.* За преславския дворцово-църковен церемониал. - Археология, 1980, 1, 7-17.

²⁶ Срв. *Корач, Д.* Два типа кафедральных соборов XI в. в областях культурно связанных с Византией. - В: Средневековая Русь. М., 1976, 160-170.

²⁷ *Krautheimer*. The Carolingian Revival of Early Christian architecture. - In: The Art Bulletin, XXIV, 1942, p. 15 sqq.

²⁸ *Hoddinot, R.* Politics, Liturgy and Architecture in Bulgaria during the second half of the ninth century. - In: АРМОС. Timitikos tomos ston katigiti N. K. Moutsopoulos gia ta 25 hronia pneumatikis ton prosforos panepistimio. Thessaloniki, 787-804.

по времето на латинската мисия след покръстването. Тях можем да отнесем най-рано към 80-те години на IX в.²⁹

Следователно строежът на “Гебе клисе”, както и латинският надпис от там, не може да се свързват с мисията от времето на папите Николай I и Адриан II. По-обосновано е да се приеме, че те са резултат от едно “второ” западно влияние от времето на изграждането на Преслав като столица или непосредствено след това. Този извод налага търсене на свидетелства за религиозно-политически и културни връзки на България със Запада най-вече при понтификата на Формоза (891-896). Известно е, че той пребивава в България през 866-867 г. със сана си на епископ на Порто и ролята на фактически ръководител на мисията, изпратена от Николай I³⁰. Личните връзки между княз Борис-Михаил и Портуенския епископ са регистрирани в изворите, но освен това са оставили и материален отпечатък при планирането на Голямата базилика в Плиска и идеята за изграждане на епископска резиденция около нея по римски образец³¹. Възможността тези стари връзки в принципа и личен план да са били продължени и по времето на понтификата на Формоза, е обсъждана в научната книжнина, но в повечето случаи е отхвърляна поради отсъствието на доказателства, които да подкрепят подобна логична и издържана в редица отношения хипотеза³². Приведените данни от анализа на преславското и съвременното му църковно строителство около 90-те години на IX в. могат да се разглеждат като първи конкретни доводи в тази посока. Приемането им води и към обвързване на латиноезичния надпис с период на възстановяване на връзките с римския престол. За съжаление състоянието на неговия текст не подпомага в достатъчна степен документиранията на тези връзки, но с оглед на изложеното е вероятно надписът да е от времето на понтификата на Формоза, отколкото на Николай I или на Адриан II.

Приведените доводи трудно могат да направят безспорна хипотезата за възстановяване на българо-латинските връзки по времето на папа Формоза. Ние не бихме се опитвали да я възкресим, ако няма и други основания за това.

²⁹ Едно важно съображение в тази насока е известието от приписката на Тудор Доксов за строежа на Кръглата църква преди 907 г.

³⁰ **Златарски, В.** История на българската държава през Средните векове, I, 2. С., 1971, с. 125 и сл.; **Гюзелев, В.** Княз Борис Първи. България през втората половина на IX в. С., 1969, с. 161 и сл.

³¹ **Георгиев, П., Ст. Витлянов.** Цит. съч., с. 191.

³² **Lapôtre, A.** Le pape Formose (891-896). - Revue des questions historiques, XXVII, 1880, p. 411 sqq.; **Гюзелев, В.** Цит. съч., с. 290, бел. 141 и 142.

Напоследък стана известно едно сведение за освещаване на храм на името на Св. апостол Петър иже въ Българехъ. То се съдържа в ръкопис от края на XIII в. (ЗЕС 680, л. 265)³³. А. Турилов свързва този празник с дейността на латинското духовенство от 866-870 г. и предполага, че става дума за патронално посвещение на Голямата базилика в Плиска. Това обаче е невероятно, тъй като окончателното ѝ изграждане се отнася едва към 875 г.³⁴ По-приемливо е това посвещение да се отнася за Дворцовата базилика след нейното преизграждане според изискванията на мисията начело с Формоза Портуенски и Павел Популонски. Още повече, че тогава тя е единствена катедрала на столицата и седалище на латинската мисия в България³⁵. След 870 г. тя е преизградена по византийски образец и трябва да се предполага, че е била осветена наново.

Посвещаване на българска катедрала на Св. апостол Петър е възможно и дори по-вероятно след 870 г. Важно за конкретизиране на информацията от месецослова е местонахождението на въпросния храм. Формата въ Българехъ е претърпяла сръбско влияние. Посочването му като уникален строеж на името на апостола и пръв християнски първосвещеник на Рим “сред българите” показва, че се е намирал най-вероятно в тяхната столица. А градът-столица след 893 г. е носел название, което е било свързано с прабългарската традиция и по всяка вероятност то е било Булгар, а не Преслав³⁶. Така че съобщението от месецослова се отнася най-вероятно за катедрален храм в столица Преслав. Местонамирането на латиноезичен посветителен надпис в “Гебе клисе” не оставя особени колебания, че става дума за нейно посвещение на името на “Св. Апостол Петър”, като обичаен израз на влиянието на папския Рим спрямо подопечните му диоцези.

Ако тази идентификация е вярна, освещаването на храма в българската столица е станало на 28 април. А. Турилов прави опит да възстанови годината на това събитие и достига до заключението, че това е 868 или 877³⁷. Доводите му обаче не са безспорни, а изчисленията са неточни.

³³ *Турилов, А.* Две забытые даты болгарской церковно-политической истории IX в. К вопросу формирования болгарского церковного месяцослова Первого царства. - Старобългаристика, 1999, 1, с. 19 и сл.

³⁴ *Георгиев, П.* Проучвания в Голямата базилика в Плиска през 1979-1980 г. - Плиска-Преслав, 6, 1993, 49-68.

³⁵ *Георгиев, П.* Християнските храмове...

³⁶ Непубликувани изследвания на автора.

³⁷ *Турилов, А.* Цит. съч., с. 23 и сл.

Наличните данни за изграждането на базиликата “Гебе клисе” позволяват нейното освещаване при понтификата на Формоза, т.е. между 891 и 896 г. Преди да направим опит да потърсим точната му дата следва да напомним за едно принципно важно съображение при установяване на дните за това. В пролетния цикъл те са съобразени често с датата на Пасхата. Във византийския литургичен календар³⁸ първата седмица след Възкресение Христово се нарича ἑβδομῆς διακοινήσιμος. От всички предполагаеми години най-близо до 28 април е Пасхата през 895 г., когато се пада на 20 април³⁹. Ако приемем, че освещаването е станало същата година, то е било извършено в понеделник, след Томина неделя (νέα κυριακή). Изборът на този ден непосредствено след “седмицата за *renovatio*” не е случаен и се дължи на близостта до важни за българското княжеско семейство празници в календара. Така, 27 април се почита ежегодно като ден на свмчк. Симеон, наричан “брат Господен” и роден брат на Св. апостол Яков, пръв йерусалимски епископ. Симеон го заменил след неговото убийство през 62-63 г., оставайки начело на катедрата 40 години⁴⁰. През 895 г. на княжеския престол в Преслав стои едноименен владетел, който преди това е бил готвен за духовно поприще, най-вероятно за български архиепископ. Налице са сериозни данни, че на архиепископския престол между 886 и 893г. под името Йосиф-Стефан е бил най-малкият син на княз Борис и роден брат на Симеон, който е със светско име Яков⁴¹. Следователно новозаветната двойка апостол Яков и свещеномъченик Симеон, “брат Господен”, имала аналогия в българското княжеско семейство от края на IX в. и този факт едва ли е бил оставян без внимание от заинтересованите среди в столицата.

Самият 28 април е белязан с почит към апостолите Иасон и Сосипатър, споменати от Св. апостол Павел в посланието му до Римляните (16:21), като негови родственици, придружавали го на Изток и действали като епископи в различни градове (Деян. 20:4). Изглежда, че тези именно последователни апостолски празници са изиграли роля за изместване на датата за освещаване на българския храм “Св. апостол

³⁸ *Бл. Чифлянов*. Триодът и месецословът на Великата църква през IX в.- ГДА, XIX (XLV), 1969-1970, с. 279; *Grumel, V.* Traité d'Études byzantines, I: La Chronologie. P., 1958, p. 321.

³⁹ *Ibidem*, p. 271.

⁴⁰ *Архиепископ Сергей*. Полный месяцеслов Востока, II. М., 1997, с. 122; т. III, 157-158; *Жития* на българските светии. С., 1991, с. 214; *Grumel, V.* Op. cit., p. 326. В римския календар Св. Симеон, брат Господен, е честван на 18 февруари.

⁴¹ *Георгиев, П.* Личността на архиепископ Йосиф-Стефан. - В: Трудове на катедрите по История и Богословие, 2. Ш., 1998, 47-55.

Петър” три дни след специално отбелязани в месецословите под 25 април празник на освещението на едноименния храм в Константинопол⁴².

Така че косвени съображения водят към извода, че освещаването на “Гебе клисе” на името на апостол Петър е станало през пролетта на 895 г., при управлението на княз Симеон. Възможно ли е по това време България да е възобновила своите контакти с Рим?

Нека погледнем на въпроса от гледна точка на българската вътрешна и външна политика. През 892-893 г., още при управлението на княз Расате-Владимир, държавата възстановява своите отношения със западния свят и през май 893 г. е сключен съюзен договор с немския крал Арнулф (887-899)⁴³. Връзките на последния с папа Формоза и прозападната ориентация на Расате-Владимир правят възобновяването на връзките с апостолическия престол повече от вероятно, макар то да остава недокументирано. Новият български княз Расате-Владимир е познавал лично Формоза и този факт му е давал право да се обърне, подобно на неговия съюзник, към римската курия. Промените, извършени в България през есента на 893 г., едва ли са преустановили подновените отношения с Рим. През 893-4 г. княз Симеон влиза в дипломатически, а след това и във военен конфликт с Византия, траял до към 896 г.⁴⁴ Напълно естествено е да се допуска, че българският владетел е потърсил подкрепата на папата, обвързан с клетвени договорености и старо приятелство с княз Борис още от 867 г.

За възможността тези отношения да са били възобновени след 893 г. се изказа J. Hergenröther, който ги определя дори като “аншлус”⁴⁵. По този повод е важно да припомним цитираната от Йосиф Симони Асемани записка на Лъв Аляций: **“Историята предават, че по времето на Лъв, сина на Македонец, и на папа Формоза, понеже българите водили война в продължение на много години, връзката между тях и гърците се скъсала и се подчинили отново доброволно на Римската**

⁴² За връзката на “българското” освещение с това от византийския календар вж. *Д. Стефановић*. Прилог проучвану месецослова XIII и XIV века. - *Јужнословенски филолог*, XLV, 1989, 147. (Благодаря на колежата Д. Чешмеджиев за възможността да ползвам това изследване.) Срв. *Архиепископ Сергей*. Цит. съч., II, 121; III, 156-157.

⁴³ *Златарски, В.* Цит. съч., 244-245; *Гюзелев, В.*, Цит. съч., 460-461; *Данчева-Василева, А.* Западноевропейската политика на България през IX-XIV. - В: *Старини*, I, 1999, 1, 75-76.

⁴⁴ *Златарски, В.* Цит. съч., с. 289 и сл.; *Божилков, Ив., В. Гюзелев.* История на България, I. С., 1999, 247-248.

⁴⁵ *Hergenröther, J.* Photius, Patriarch von Konstantinopel. Sein Leben, seine Schriften und das griechisch Schisma, II. Regensburg, 1867, p. 694.

църква, като приели духовното ръководство, което гърците си били присвоили в тази страна” (курс. П. Г.)⁴⁶. Против възобновяването на духовните контакти между Рим и Преслав се изказа Фр. Дворник, но неговите аргументи са свързани повече с въпроса за схизмата по времето на патриарх Фотий⁴⁷. Истина е, че споменаването на цар Симеон в преписката на Калоян с папа Инокентий III като един от българските владетели, търсили общение с римската курия, е “*vague*” и не позволява само по себе си “никакви изводи”. Днес, с оглед на изнесеното тук, нещата изглеждат по-различно. Мненията на А. Мартинов и Й. Хергенрютер от XIX век не са лишени от основания⁴⁸. Унищожаването на историческия спомен за делата на папа Формоза е главната причина богатият Ватикански архив да не дава своя принос за осветляване на римско-българските връзки през 90-те години на IX в.

Впрочем, в Рим е известен паметник, който макар и да оставя редица въпроси открити, би могъл да допринесе за изясняване на ролята на папа Формоза в българските дела. Става въпрос за откритата през 1688 г., но унищожена след това стенопис от оратория в Монте Челио в Рим (обр. 2). Публикувана няколкократно, тя беше коментирана подробно от проф. Ив. Дуйчев, ведно с текста на нейния откривател Дж. Чиампини⁴⁹. Няма да се спираме подробно на иконографията и проблемите около реалиите в композицията⁵⁰. За нас е важна датата на нейното създаване. Според преобладаващото становище стенописът е от времето на епископата на Формоза в Порто. Други автори, включително и откривателят на фреската, считат, че тя е от неговия понтификат. Спорът в това отношение остава мъчно разрешим, но със сигурност може да се изключи възможността фреската да е била реализирана от епископ Формоза преди неговото осъждане и последвалата реабилитация от папа Марин (882-884). По това време именно той е възстановен *in*

⁴⁶ **Йозеф Симоний Асемани.** Календари на Вселенската църква. Съст., встъпит. студия и коментар М. Кискинова. С., 1987, с. 206.

⁴⁷ **Dvornik, Fr.** Le Schisme de Photius. Histoire et légende. P., 1950, p. 300 sqq.

⁴⁸ **Драгова, Н.** Нов прочит на на епископската титулатура на св. Климент (+916). - В: Българи в Италия и италианци в България. Приноси. С., 1997, с. 70 и сл.

⁴⁹ **Dujcev, I.** Uno studio di mons. Ciampini G.G. Ciampini sul papa Formoso. - In: Medioevo Bizantino-slavo, I. Roma, 1965, 149-181; **Idem.** Due note di Storia medievale. - Byzantion, XXIX-XXX, 1959-1960, 261-266. Вж. още **Грабар, А.** Портрет на българския цар Борис I в Рим?. - ИБАИ, I, 2, 1921-2, 232-233.

⁵⁰ За тях вж. **Ruysschaert, J.** Observations sur l'oratoire romain du Formose. - В: Първи международен конгрес по българистика: Симпозиум Кирило-Методиевистика и старобългаристика. С., 1982, 438 и сл.

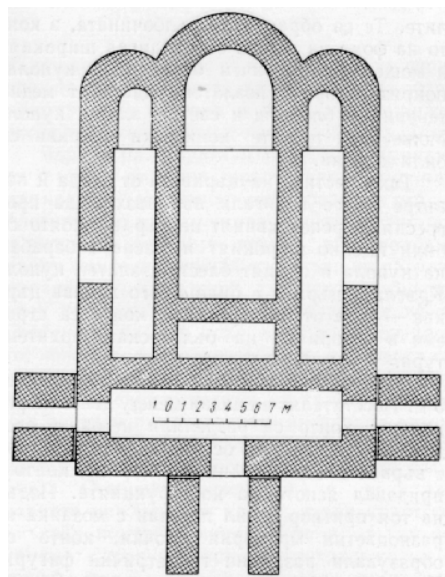
*Urbem*⁵¹ и би могъл да стане ктитор на композиция, която по своите черти е близка и дори аналогична на представителните папски мозайки или фрески, като в трапезарията в Латеранския триклиний на папа Лъв III, или пък в протезиса на папската капела св. Мария Антиква⁵². В тях Иисус Христос или в Св. апостол Петър връчват знаме на владетел или на *defensor Ecclesiae*, а също така и *palium* на папата, представян с квадратен нимб. Фреската от Монте Челио съответства на тези “дарствени” композиции от края на VIII или началото на IX в. Надписът FORMOSU над унищожената папска фигура, говори, че едноименното лице получава нещо от Иисус Христос, обърнал поглед към Св. апостол Павел. В светлината на папските композиции това трябва да е инвеститурът за Формоза.

От другата страна на Христос е Св. апостол Петър, а между тях е дребната и по-високо нарисувана фигура на светско лице. Преобладаващо е становището, че това е българският княз Борис-Михаил. Изказвано е и мнение, че става дума за образ на немския крал Арнулф, скандално коронован за император от папа Формоза малко преди смъртта му на 4 април 896 г. (Пасха). Отсъствието на регалии изключва това да е владетел. По-вероятно е, както е допускано, това да е изображение на пратеник на българския владетел от категорията “дефензор”. За нас е по-важно да изясним не кой, а кога е нанесен образът на българския представител. Малко вероятно е той да е на княз Борис-Михаил. Не само защото става дума за фреска от времето, непосредствено преди или по време на понтификата на Формоза, т.е. около 891 г. Към това време Борис вече не е с владетелски прерогативи. Невероятно е обаче българският княз, който остава със славата си на “нов Константин”, да бъде показан без знаци на своето достойнство. Има обаче още един важен момент, на който не е обръщано внимание. Малкото място между фигурите на Христос и на Св. апостол Петър поставя въпроса дали светският образ не е нарисуван допълнително и по тази причина фигурата и предметът, който получава (*sic!*) не са показани достатъчно ясно и с необходимите подробности. Ако това е така, изобразяването на “българина” трябва да бъде отнесено със сигурност при управлението на папа Формоза. То съвпада с последните години на Расате-Владимир и първите две-три години от властването на Симеон.

⁵¹ *Dujcev, Iv.* Op. cit., p. 174; *Драгова, Н.* Цит. съч., с. 79 и сл.

⁵² *Marucchi, H.* *Éléments d'archéologie chrétienne*, III. *Basiliques et églises de Rome*. Paris, Rome, 1909, 105-106 et 256-257; *Luchterhaudt, M.* *Famulus Petri. Karl der Grosse in den römischen Mosaikbildern Leons III.* - In: 799. *Kunst und Kultur der Karolingerzeit. Beiträge zum Katalog der Ausstellung*, vol. III. Paderborn, 1999, 55-70.

В заключение трябва да се признае, че този доклад не може да разреши достатъчно сигурно въпроса за нов етап в развитието на българо-римските културни, религиозни и политически връзки през 90-те години на IX в., но за пръв път ги поставя със задължителните за една научна хипотеза конкретни доводи.

Обр. 1. Базиликата "Гебе клисе" в Преслав - план (по Н. Мавродинов).

Обр. 2. Фреската от Монте Челио в Рим - факсимиле от рисунката на Чиампини.

**THE GEBE KLISE BASILICA IN PRES LAV AND THE QUESTION OF
LINKS BETWEEN BULGARIA AND ROME
IN THE LATE 9TH CENTURY**

Pavel Georgiev

Summary

This article analyses the architectural features of the large basilica in a suburb of Veliki Preslav and reaches the conclusion that it was most probably built in the late 880s or early 890s. Along with its “Byzantine” traits, the basilica exhibits “second” influence characteristics from the Near Eastern basilica in Rome, the Adriatic or the Carolingian world.

This enables the author to date the Latin stone inscription from the altar of the basilica, which is wrongly attributed to the papal mission to Bulgaria of 866-870, to the pontificate of Formosa (891-896) who is known for his friendly connections with Prince Boris-Michael and his family since 866-867, in 875-876 and probably later. The famous mural from Monte Celio in Rome which features an image of a Bulgarian envoy to the papal court should also be attributed to the eve or the duration of his pontificate. The basilica of Gebe Klise should probably be connected with the renewed Bulgarian-Roman church and political contacts. In the light of evidence in a manuscript Menaeon from the late 13th century, it seems to have been dedicated to St. Peter on 28 April, most probably in 895.

The facts and evidence adduced again table the question of the renewed links between Bulgaria and Rome during the rule of the sons of Prince Boris-Michael - Rasate-Vladimir (889-893) and Simeon (893-927).